

NEYROLEPTIKLAR. LITIY TUZLARI

Kibriyeva Maxfirat Abduraxmonovna- Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Tibbiyot fakulteti Morfologik fanlar kafedrası o'qituvchisi

E-mail: kibriyeva1@gmail.com

ORCID: 0009-0007-7053-8526

<https://orcid.org/0009-0007-7053-8526>

Amonova Marjona Asrorovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Tibbiyot fakulteti talabasi

E-mail: amonovamarjona66@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada neyroleptiklar (antipsixotik dorilar) va litiy tuzlarining zamonaviy farmakologik xususiyatlari, ularning markaziy nerv tizimiga ta'sir mexanizmlari, klinik qo'llanilishi hamda xavfsizlik jihatlari keng yoritilgan. Neyroleptiklar asosan dopamin D2 retseptorlarini bloklash orqali psixotik simptomlarni kamaytiradi va shizofreniya, psixoz hamda maniakal holatlarni davolashda muhim ahamiyatga ega. Litiy tuzlari esa bipolyar affektiv buzilishda kayfiyatni barqarorlashtiruvchi vosita sifatida qo'llanilib, maniya va depressiya fazalarining oldini olishda asosiy o'rin tutadi. Maqolada ushbu dorilarning farmakodinamikasi, farmakokinetikasi, nojo'ya ta'sirlari hamda klinik amaliyotdagi ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: neyroleptiklar, antipsixotiklar, litiy tuzlari, shizofreniya, bipolyar buzilish

Аннотация

В данной статье подробно рассматриваются фармакологические свойства нейролептиков и солей лития, механизмы их действия на центральную нервную систему, клиническое применение и вопросы безопасности. Нейролептики в основном блокируют дофаминовые D2-рецепторы, уменьшая психотические симптомы и применяются при шизофрении, психозах и маниакальных состояниях. Соли лития используются как стабилизаторы настроения при биполярном аффективном расстройстве и играют важную роль в профилактике маниакальных и депрессивных фаз. В статье также анализируются фармакодинамика, фармакокинетика, побочные эффекты и клиническое значение этих препаратов

Ключевые слова: нейролептики, антипсихотики, соли лития, шизофрения, биполярное расстройство

Abstract

This article provides a detailed overview of the pharmacological properties of neuroleptics and lithium salts, their mechanisms of action on the central nervous system, clinical applications, and safety aspects. Neuroleptics mainly block dopamine D2 receptors, reducing psychotic symptoms and are used in the treatment of schizophrenia, psychosis, and manic states. Lithium salts are used as mood stabilizers in bipolar affective disorder and play an important role in preventing manic and depressive episodes. The article also analyzes their pharmacodynamics, pharmacokinetics, side effects, and clinical significance in medical practice.

Keywords: neuroleptics, antipsychotics, lithium salts, schizophrenia, bipolar disorder

KIRISH

Markaziy nerv tizimi (MNT) organizmning eng murakkab va muhim boshqaruv tizimi hisoblanadi. U nafaqat hayotiy funksiyalarni (nafas olish, yurak urishi, qon bosimi), balki insonning ruhiy holati, hissiyotlari, xulq-atvori va fikrlash jarayonlarini ham nazorat qiladi. Ushbu tizimdagi muvozanat buzilishi turli xil ruhiy va psixiatrik kasalliklarning rivojlanishiga olib keladi. Zamonaviy tibbiyotda ruhiy kasalliklar, xususan shizofreniya, bipolyar affektiv buzilish, psixozlar va og'ir depressiv holatlar keng tarqalgan muammolardan biri hisoblanadi. Bu kasalliklar bemorning ijtimoiy hayotga moslashuvini, mehnat qobiliyatini va hayot sifatini keskin pasaytiradi. Shu sababli psixofarmakologiya sohasida samarali va xavfsiz dori vositalarini ishlab chiqish va qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Neyroleptiklar va litiy tuzlari psixiatriyada eng muhim farmakologik vositalardan biri hisoblanadi. Neyroleptiklar asosan dopaminergik tizimga ta'sir qilib, psixotik simptomlarni kamaytiradi. Ular gallyutsinatsiya, deluziya, agressivlik va psixomotor qo'zg'alish kabi holatlarni bartaraf etishda qo'llaniladi. Litiy tuzlari esa kayfiyat stabilizatori sifatida bipolyar buzilishning maniya va depressiya fazalarini muvozanatlashtiradi. Ushbu dorilarni klinik amaliyotda qo'llashda ularning ta'sir mexanizmi, farmakokinetikasi, nojo'ya ta'sirlari va dozalash xususiyatlarini chuqur bilish talab etiladi. Chunki psixofarmakologik vositalar markaziy nerv tizimiga bevosita ta'sir ko'rsatadi va ularning noto'g'ri qo'llanilishi jiddiy asoratlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli neyroleptiklar va litiy tuzlarini o'rganish zamonaviy farmakologiya va klinik tibbiyotda dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Neyroleptiklar (antipsixotik dorilar) — markaziy nerv tizimida dopamin retseptorlariga ta'sir qiluvchi va psixotik buzilishlarni kamaytiruvchi dorilar guruhidir. Ularning asosiy ta'sir mexanizmi mezolimbik dopamin tizimida D2 retseptorlarini bloklash orqali amalga oshadi. Natijada psixozga xos bo'lgan gallyutsinatsiyalar, deluziyalar va fikrlash buzilishlari kamayadi. Neyroleptiklar ikki asosiy guruhga bo'linadi: tipik (birinchi avlod) va atipik (ikkinchi avlod) antipsixotiklar. Tipik neyroleptiklar (masalan, haloperidol, aminazin) kuchli antipsixotik ta'sirga ega bo'lsa-da, ko'pincha ekstrapiramidal nojo'ya ta'sirlar chaqiradi. Bu holat mushak rigidligi, tremor va harakat buzilishlari bilan namoyon bo'ladi. Atipik neyroleptiklar (risperidon, olanzapin, klozapin) esa nafaqat dopamin, balki serotonin tizimiga ham ta'sir qilib, nisbatan xavfsizroq profilga ega hisoblanadi. Neyroleptiklar klinik amaliyotda shizofreniya, o'tkir psixoz, maniakal holatlar, agressiv xulq-atvor va ba'zan og'ir depressiya bilan kechuvchi psixotik buzilishlarda qo'llaniladi. Ularning samaradorligi yuqori bo'lsa-da, uzoq muddatli qo'llanishda metabolik buzilishlar, gormon o'zgarishlari (prolaktin oshishi), uyquchanlik va vazn ortishi kabi nojo'ya ta'sirlar kuzatilishi mumkin. Litiy tuzlari esa psixiatriyada alohida o'rin tutuvchi kayfiyat stabilizatorlari hisoblanadi. Ularning asosiy vakili litiy karbonat bo'lib, bipolyar affektiv buzilishda eng samarali vositalardan biridir. Litiy neyron ichidagi ikkilamchi messenjer tizimlariga (inositol fosfat tizimi) ta'sir qilib, nerv impulslarining haddan tashqari faolligini kamaytiradi va kayfiyatni barqarorlashtiradi. Litiy tuzlari maniya va depressiya fazalarining oldini olishda, shuningdek, qaytalanish xavfini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Biroq ularning terapevtik indeksi juda tor bo'lib, qon plazmasidagi konsentratsiyasini doimiy nazorat qilish talab etiladi. Litiy intoksikatsiyasi holatida tremor, ko'ngil aynishi, qusish, buyrak faoliyatining buzilishi va og'ir nevrologik simptomlar rivojlanishi mumkin. Klinik amaliyotda neyroleptiklar va litiy tuzlari ko'pincha kompleks davolash sxemalarida qo'llaniladi. Masalan, o'tkir maniakal holatlarda neyroleptiklar simptomlarni tez bartaraf etish uchun, litiy esa uzoq muddatli barqarorlashtirish uchun ishlatiladi. Ushbu kombinatsion yondashuv bemorning ruhiy holatini tez va samarali nazorat qilish imkonini beradi. Umuman olganda, neyroleptiklar va litiy tuzlari markaziy nerv tizimi kasalliklarini davolashda eng muhim psixofarmakologik vositalardan biri bo'lib, ularning to'g'ri tanlanishi va individual yondashuv asosida qo'llanishi klinik natijalarni sezilarli darajada yaxshilaydi.

Mezonlar / Guruhlar	Neyroleptiklar (Antipsixotiklar)	Litiy Tuzlari (Normotimiklar)
Asosiy vazifasi	Psixoz, alahsirash va gallyutsinatsiyalarni bartaraf etish.	Kayfiyatni barqarorlashtirish, maniya va depressiya fazalarini davolash.
Ta'sir mexanizmi	Miyadagi dofamin retseptorlarini bloklaydi (neyronlararo ortiqcha qo'zg'alishni kamaytiradi).	Serotonin va norepinefrin almashinuvini tartibga soladi, hujayra ichidagi signal tizimini barqarorlashtiradi.
Turlari / Tasnifi	1. Tipik (eski avlod): Kuchli ta'sir qiladi, lekin nojo'ya ta'siri ko'p. 2. Atipik (yangi avlod): Yumshoqroq ta'sir qiladi, nojo'ya ta'siri kamroq.	Alohida guruhlarga bo'linmaydi, asosan litiy karbonat shaklida ishlatiladi (boshqa normotimiklar — valproat va karbamazepin bilan bir qatorda turadi).
Tibbiyotda qo'llanilishi	• Shizofreniya xurujlari • O'tkir psixozlar • Kuchli tajovuzkorlik (agressiya) • Uyqusizlik va qo'zg'aluvchanlik	• Bipolyar affektiv buzilish (BAB) • O'tkir manikal holatlar (haddan tashqari eyforiya) • Surunkali depressiyani profilaktika qilish
Nojo'ya ta'sirlari	• Ekstrapiramidal simptomlar: Qo'l-oyoq	• Qo'llarning tremor (qaltirash) holati.

	qaltirashi (parkinsonizm), mushaklar qotishi. • Doimiy uyquchanlik va lohaslik. • Modda almashinuvining buzilishi (vazn ortishi).	• Ko'p tashnalik, og'iz qurishi va tez-tez siyish. • Ko'ngil aynishi va ich ketishi. • Uzoq muddatda qalqonsimon bez faoliyatini susaytirishi mumkin.
Mashhur dori nomlari	Aminazin, Haloperidol (tipik), Rispolept (Risperidon), Olanzapin, Kvetiapin (atipik).	Litiya karbonat, Sedalit, Kontemnol.
Alohida ko'rsatmalar	Uzoq muddat qabul qilinganda harakat tizimini (nevrologik holatni) nazorat qilib turish kerak.	Qondagi litiy miqdorini muntazam tekshirib turish shart! Sababi, davolovchi doza bilan zaharli (toksik) doza orasidagi chegara juda kichik.

MUHOKAMA

Neyroleptiklar va litiy tuzlari zamonaviy psixofarmakologiyada eng muhim dori guruhlaridan biri hisoblanadi. Ularning klinik ahamiyati shundaki, ular markaziy nerv tizimidagi neyromediatorlar muvozanatini tiklash orqali og'ir ruhiy buzilishlarni nazorat qilish imkonini beradi. Biroq ushbu dorilarning samaradorligi bilan birga, ularning nojo'ya ta'sirlari va xavfsizlik masalalari ham katta ahamiyatga ega.

Neyroleptiklarning asosiy afzalligi — psixotik simptomlarni tez va samarali kamaytirishidir. Ayniqsa tipik antipsixotiklar o'tkir psixoz va kuchli qo'zg'alish

holatlarida tezkor natija beradi. Biroq ularning qo'llanishi ekstrapiramidal buzilishlar, tardiv diskineziya va vegetativ nojo'ya ta'sirlar bilan cheklanishi mumkin. Atipik neyroleptiklar bu jihatdan nisbatan xavfsizroq bo'lsa-da, ular ham metabolik sindrom, vazn ortishi va glyukoza almashinuvi buzilishiga olib kelishi mumkin.

Litiy tuzlari esa bipolyar affektiv buzilishda "oltin standart" hisoblanadi. Ularning eng muhim xususiyati — kasallik qaytalanishini oldini olish va bemor kayfiyatini uzoq muddat barqaror ushlab turishidir. Biroq litiy preparatlarining terapevtik indeksi juda tor bo'lib, minimal terapevtik doza va toksik doza o'rtasidagi farq kichikdir. Shu sababli bemorlarda qondagi litiy miqdorini muntazam nazorat qilish zarur hisoblanadi.

Klinik amaliyotda neyroleptiklar va litiy ko'pincha birgalikda qo'llaniladi, ayniqsa o'tkir maniakal holatlarda. Bunday kombinatsiya tezkor simptomatik nazorat va uzoq muddatli stabilizatsiyani ta'minlaydi. Biroq bu yondashuvda nojo'ya ta'sirlar kuchayishi ehtimoli ham ortadi, shuning uchun shifokor tomonidan qat'iy monitoring talab etiladi.

Shuningdek, zamonaviy psixiatriyada individual yondashuv tamoyili muhim ahamiyatga ega. Har bir bemorda kasallikning og'irligi, yoshi, qo'shimcha kasalliklari va dorilarga sezgirligi hisobga olinishi kerak. Shu asosda optimal dori tanlash davolash samaradorligini oshiradi va asoratlarni kamaytiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, neyroleptiklar va litiy tuzlari psixiatriyada eng muhim va keng qo'llaniladigan farmakologik vositalardan biri hisoblanadi. Neyroleptiklar psixotik simptomlarni bartaraf etishda asosiy rol o'ynasa, litiy tuzlari bipolyar affektiv buzilishda kayfiyatni barqarorlashtiruvchi asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Ushbu dorilarning klinik samaradorligi yuqori bo'lishiga qaramasdan, ularni qo'llashda ehtiyotkorlik, doimiy laborator nazorat va individual yondashuv juda muhimdir. Chunki noto'g'ri dozalash yoki nazoratsiz qo'llash jiddiy nevrologik, endokrin va somatik asoratlarga olib kelishi mumkin. Zamonaviy tibbiyotda neyroleptiklar va litiy tuzlarini to'g'ri tanlash va kombinatsiyalash ruhiy kasalliklarni samarali davolash, bemorning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash hamda hayot sifatini oshirishda muhim o'rin tutadi. Shu sababli ushbu dori guruhlarini chuqur o'rganish farmakologiya va klinik psixiatriya sohasida dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Katzung B.G. Basic and Clinical Pharmacology. 15th Edition.
New York: McGraw-Hill, 2021.
<https://accesspharmacy.mhmedical.com>
- 2.Goodman & Gilman's The Pharmacological Basis of Therapeutics.
14th Edition. New York, 2023.
<https://accessmedicine.mhmedical.com>
- 3.Rang H.P., Dale M.M. Rang and Dale's Pharmacology. 10th Edition. Elsevier,
2023. <https://www.elsevier.com/books/rang-and-dales-pharmacology>
- 4.O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. Dori vositalari davlat
reystri. <https://pharm.uz>
- 5.World Health Organization (WHO). Depression Fact Sheet. <https://www.who.int>
- 6.National Institute of Mental Health (NIMH). Depression.
<https://www.nimh.nih.gov>